

MARKÓ BÉLA

SZOBROK A TEREKEN

Az 1989 utáni erdélyi magyar szobrászt – de a román is – mindennél nagyobb hatalom, maga a kollektív identitásért folytatott küzdelem igazta le...

Amikor 1989 decemberében Romániában megbukott a diktatúra, joggal hihettük, hogy végre a művészet is felszabadul az ideológiai nyomás alól, és nem kell sem a zeneszerzőnek hazafias indulókat komponálnia, sem a festőnek vagy szobrásznak a szocialista realizmus iránti elkötelezettségéről bizonyosságot adnia időről időre. Vagyis eltűnnek a művelődési házak homlokzatáról a vasöntőt vagy bányászt ábrázoló obliigát falfestmények, és a megyei vagy országos tárlatokon sem kell farkasszemet néznünk, kiemelt helyen, a bejáráthoz közel, valamelyik udvari művésznak a pártfőtikárról vagy feleségéről készített portréjával. Már az ötvenes évek traktorista- és darukezelő-kultuszától kezdve tudta azt például minden érvényesülésre „hajlamos” festő, hogy az egyébként tisztességgel megfestett tájkép egyik sarkában egy fúrótorony vagy gyárkémény kontúrjai nyerők lehetnek. A hatvanas évek végétől egy ideig úgy tűnhetett, hogy enélkül is kibontakozhat az igazi tehetség, sőt kezdett divatba jönni a non-figuratív képzőművészet. Mi több, a hetvenes és nyolcvanas évek fordulóján, ha nem is teljesen hivatalosan, de elfogadhatóvá vált a performansz vagy happening is. Máig szívesen gondolok vissza, hogy a marosvásárhelyi fiatal művészek első igazán modern kiállítását, amely tulajdonképpen a később egy időre megszűnt, de aztán Magyarországon újraalakult MAMŰ csoport nyilvános jelentkezése volt, én nyitottam meg 1980-ban. No azért nem a megyeszékhelyen, hanem egy nyárádmenti faluban, Mikházán. De megvolt, és a hatalom akkor még kénytelen-kelletlen tolerálta. Aztán a nyolcvanas évek közepére már ismét szertefoszlott minden il-

lúzió, a „kultúrforradalom” kiteljesedett, és a fiatal generáció tagjai sorra települtek ki az országból. És nemcsak ők, hanem sok idősebb művész is. Elegük lett a félművelt pártfunkcionáriusokból, akik akárhányszor „hasznos utasításokkal” láttak el író, színész, zenész, mindenkit. A képzőművészeket is. Hiszen a diktatúra nemcsak a *Megéneklünk, Románia* kultúr fesztiválon kultiválta megint a gügye csasztyukákat, nemcsak a gyermek- vagy felnőtt fejekbe próbálta a kommunista ideológiát belesulykolni, hanem ezzel egyidejűleg zajlott a külső táj átalakítása is: panelházak tömkelegében új típusú tereken járt-kelt az új típusúnak remélt embertömeg. Szív-fájdalom nélkül rombolták le Bukarest történelmi központját is, hogy koreai mintájú sugárutakkal, szökőkutakkal, giccsesen grandiózus épületekkel helyettesítsék azt. Románia fővárosának legfőbb idegenforgalmi látványossága ma is a Nép Háza nevű monstrum, amely állítólag a Pentagon után a világ második legnagyobb alapterületű épülete, és belül is lépten-nyomon ugyanazzal a grandomániával találkozunk. Tapasztalatból állíthatom ezt, hiszen évek óta a Nép Házában működik a román parlament, elégszer megfordultam ott, szinte azt mondtam: „otthonos” vagyok benne. A bejárati ajtók például, ahol a szenátusi előcsarnokba belépünk, automatikusan, fotocellás érzékelővel nyílnak, de nem a technikai tökély végett – odabent sok primitív megoldást is látni –, hanem mert olyan hatalmasak az ajtószárnyak, hogy az ember két kézzel is alig tudja kinyitni a villanymotor segítségével nélkül. Hát igen, Nicolae Ceaușescu 1989-ben csúfosan végezte, de a műve láthatóan tovább él, és ennek csupán a legártatlanabb formája az urbanisztikai látvány, ennél sokkal rombolóbb, ami a társadalmi mentalitásban megmaradt.

Hiszen bizonyíthatóan nem szabadult fel a művészet sem igazán ebben a felemás demokráciában, hanem már-már cseberből vederbe esett, legalábbis itt Erdélyben. Nem is arra gondolok elsősorban, hogy a magasfeszültségű oszlopokat itt-ott az útszéli feszületek, esetleg templomtornyok váltották föl ugyanannál a festőnél. Ez egyszerűen csak az opportunizmus szomorú bizonyítéka, azt mutatja, hogy az illető művész továbbra sem tud társadalmi „megrendelés”, vagyis az általa korszellemnek érzett ideológiai igazodás nélkül alkotni, holott esetleg ezt ma nem is kéri tőle senki, míg 1989 előtt nem csupán kérték, hanem már-már parancsolták. Erkölcsi kérdés ez, nincsen köze művészethez, esztétikához. Másra gondolok én, egy sokkal mélyebb folytonosságra, amely a multikulturálisnak mondott Erdélyben valóban meghatározza mind a magyar, mind a román képzőművészet egy részét, elsősorban, ha nem is kizárólag, a monumentális szobrászatot, a különböző tereken elhelyezett műalkotásokat, amelyek azt mutatják, hogy valóban van verseny és kölcsönhatás, de ez még mindig nem az értékekről szól. A kommunista diktatúra – minden diktatúra tulajdonképpen, de én ezekből „szerencsére” csak egyet ismerek – megkísérli eszközé silányítani a művészetet, és a különböző tereken vagy parkokban felállított szobrok esetében nem az a fontos, hogy milyenek, hanem, hogy kit vagy mit ábrázolnak. Mivel a figurális, többnyire a kollektív emlékezet számára fontos személyiségeket idéző szobrok kiválóan alkalmasak arra, hogy a történelmi emlékezetet alakítsák, 1989 előtt ezek Erdélyben egyidejűleg a Román Kommunista Párt két fontos kultúrpolitikai céljának is eleget tettek. Egyrészt a szentek, hadvezérek, fejedelmek helyett megjelentek a tereken, tehát a köztudatban is a forradalmárok és kommunista hősök. Másrészt amikor egyértelműen nacionálkommunistává lett a rendszer, a dákoromán kontinuitás szimbólumaként elszaporodtak a *lupa capitolinát*, vagyis a római farkast és a csecsszopó Romulust meg Remust ábrázoló szobrok, illetve előszeretettel örökítették meg a román „Erdélyi Iskola” képviselőit és a negyvennyolcasok közül többnyire a magyarellenes Avram Iancut. Közben pedig szinte észrevétlenül eltűntek minden erdélyi városokból nem csupán a magyar történelem, hanem általában a magyar kultúra nagyjai is. Mindennek, ismétlem, semmi köze sem volt a művészi

értékhez, bár egy rövid marosvásárhelyi szemle – most hirtelenjében ennyire merek vállalkozni – azt is demonstrálja, hogy a mindenkori hatalom szeret a legjobb szobrászokkal dolgozni, akik ezáltal hitelesítik is az ideológiát. A művész korrumpálása sohasem öncél, mert ha egyszer beadják a derekukat, utána önigazolásra, magyarázkodásra kényszerülnek a legtehetségesebbek is, és máris ott találják magukat a bariád túloldalán.

Az 1989 utáni erdélyi magyar szobrászt – de a románt is – mindennél nagyobb hatalom, maga a kollektív identitásért folytatott küzdelem igazta le, nem mondanám, hogy korrumpálta, mert a nemzeti identitás megőrzése, kifejezése, továbbvitele mindenképpen tisztességes ideológia, viszont ugyancsak nem esztétikai kérdés. Tereink birtoklásáért, a látványból való „arányos részesedésért” küzdöttünk ezekben az évtizedekben, és értünk is el fontos eredményeket, de míg Kós Károlyék annak idején még képesek voltak megtartani vagy visszaszerezni egy urbanisztikai modernizáció esélyét, ma már többnyire megelégszünk a jelenlét jogával. Szinte mindegy, hogy milyen színvonalú műalkotások által. Márpedig ez óriási különbség a tizenkilencedik század végéhez, a huszadik század elejéhez képest. Igaz, volt közben Trianon. De ma, amikor számos településen csakis tőlünk függ, kivel készítettjük el szobrainkat, helyesebben: kinek a szobrával teszünk egyedivé egy-egy teret, nem elégedhetünk meg azzal az egyébként óriási politikai fegyverténnyel, hogy majdnem egy évszázad múltán Zala György kiváló neobarokk szoborcsoportját sikerült visszaállítani Aradon (1923-ban távolították el, 2004-ben tettük vissza, bár nem ugyanarra a helyre, de mégis áttörésnek számított ez). Jól emlékszem, az Adrian Năstase miniszterelnökkel vagy más kormánypárti politikusokkal, például Răzvan Theodorescu művelődési miniszterrel folytatott vitáinkban szinte föl sem merültek esztétikai érvek, bár én az elején próbálkoztam ezzel is. A *Szabadság-szobor* műre-mek, állítom, a központi nőalak érzéki megformálása mély ellentétben van katonás öltözékével, de a mellékfigurákkal is, ami feszültté, dinamikusá teszi a kompozíciót. Érvek és ellenérvek ütköztek, ám ezek történelmi és etnikaiak voltak: hogy egy Hungária-ábrázolást el lehet-e helyezni egy romániai köztéren, vagy sem, illetve a mi energiánk nagy része arra ment el, hogy Szabadság-szobor mivoltát hangsúlyozzuk, szemben a Hungária-értelmezéssel. Ugyanígy idézhetném még azelőtről a kolozsvári *Mátyás-szoborról* szóló vitákat, amikor szintén nem az volt a kérdés, hogy Fadrusz János szobra mekkora művészi értékkel bír – nagyon naggyal –, hanem az, hogy miképpen része Mátyás király Kolozsvár és egész Erdély történelmének. Ezúttal a nacionalista polgármester, Gheorghe Funar eltávolítani ugyan nem tudta a szobrot, de a feliratot kicserélve megpróbálta a királyt román identitásának feltüntetni, majd régészeti ásatásokkal a teret átalakítani, a Mátyás-élművet megközelíthetlenné tenni.

Ha egyszer valaki megírja a huszonegyedik századi Erdély monumentális szobrászatának történetét, abból kibontakozik majd egy teljes jelenkori történelem, és az 1989-es rendszerváltás utáni időszaknak a magyar nemzettudat szempontjából kétségtelenül pozitív fejleményeit számos új szoborral lehet példázni, amelyeknek viszont rendkívül hullámzó a művészi színvonaluk. Azt is mondhatnám, hogy történelmünket nagyjából sikerült visszaszerezni és fölmutatni, de ez ugyanakkor a monumentális művészetben sok-sok dilettantizmussal és fölös tradicionalizmussal járt együtt. Nyilván itt lenne az ideje erről egy körképet készíteni, én egyetlen ilyenről tudok, amit mindenképpen folytatni kellene: 2006-ban Kós Anna a Román Televízió magyar adásában egy többrészes dokumentumfilmben leltározta fel Erdély „szoborhelyzetét”. Marosvásárhely esetében nemrég, 2013-ban a www.vasarhely.ro online kiadvány térképezte fel a város szobrainak az állapotát, amit most tulajdonképpen egy rövid történeti visszatekintéssel szeretnék kiegészíteni, ugyanis akár egyetlen

városban is fellelhető minden olyan dilemmánk, amely ma Erdély vagy talán az egész Kárpát-medence képzőművészetét jellemzi. Pontosítok: vannak olyan problémák, amelyek általában érvényesek az erdélyi magyar művészeti életre, például a kritika hiánya, és vannak olyan mulasztásaink, amelyek éppen a legláthatóbb műalkotásokban, a térszobrokban bosszulják meg magukat.

Friszen végzett tanárként 1974-ben kerültem Marosvásárhelyre. Akkor a város főterének déli felét már régen uralta Izsák Márton egyébként szakmailag kifogástalan, viszont jócskán túlméretezett 1964-es alkotása, a *Román katona* szobra. De ugyancsak állt már 1957 óta a szintén Izsák Márton által, Csorvássy Istvánnal közösen készített szobor az egykori református kollégium előtt: a *Két Bolyai*, az ülő apa és az álló fiú egymás mellett, emblematisztikus mű, mára már Marosvásárhely egyik szimbóluma, egyfajta találka- és zárandokhely. Persze azt sem hallgathatom el, hogy ez a munka meglehetősen hasonlít Bolyai Farkas nagy barátjának, Carl Friedrich Gaussnak meg Wilhelm Webernek a göttingeni szobrához. Ám mindenképpen megállja a helyét művészileg, akárcsak az eredetileg Dabóczi Mihály által 1943-ban készített, majd Kulcsár Béla által 1962-ben újratervezett, a vársétányon felállított egészalakos *Kőrösi Csoma Sándor*-szobor is. Amikor én Marosvásárhelyen letelepedtem, még volt valamilyen elfogadható arány a magyar és román történelmi személyiségek között a város terein, de aztán 1978-ban a főter északi részén megjelent Florin Codre alkotása, egy hatalmas *Avram Iancu*-lovasszobor, és miközben a magyar nyelv eltűnt a nyilvános életből, a cégtáblákról, feliratokról, hivatalokból, a magyar identitást idéző műalkotások is háttérbe szorultak. Aki ezt a múltat ismeri, annak természetesen nem meglepő, hogy 1989 után a monumentális szobrászatban is elsősorban a kulturális identitás „restitúciójának” lehetőségét látta mindenki. A nagy kérdés az, hogy miért nem járhatott együtt ez a szándék egyfajta művészi igényességgel.

Mielőtt megpróbálok erre a kérdésre válaszolni, hadd idézzem föl azt is, hogy a magyar történelmi nosztalgiát visszaszorítani hivatott román kultúrpolitika paradox módon adott egy lehetőséget a modernizációra is az új városképek kialakításakor Erdélyben, hiszen inkább engedélyezték az absztrakt vagy legalábbis nem konkrét személyiségekhez és eseményekhez kötődő szobrokat, mint a magyar nemzeti identitást erősítő történelemidézést. Amúgy is egy expresszionista kifejezőmód jött akkor divatba a művészetekben és az irodalomban, nem véletlen, hogy az úgynevezett első Forrás-nemzedék induló költői ilyen címeket adtak könyveiknek: *Hangok a tereken* (Lászlóffy Aladár), *Álom a repülőtéren* (Szilágyi Domokos), és még az introvertáltabb Hervay Gizella első kötetének is az a címe: *Virág a végtelenben*. Így született meg a hatvanas évek végén a lépcsőzetesen emelkedő Színház tér Marosvásárhelyen, amely a tetszetős – de nem túl funkcionális – színházépülethez vezet, és absztrakt műalkotások, többek közt Kulcsár Béla leegyszerűsített formákból összeállított szoborkompozíciói díszítik annak bizonyítékaként, hogy a diktatúrák időnként könnyebben elfogadják a formabontást vagy akár az allegorikus figurákat – például Puskás Sándor 1967-ben, a Kárpátok sétányán elhelyezett *Tavas* című szobrát, amelyet a kilencvenes években az önkormányzat bűnös módon elhanyagolt, a fémrészeket ismeretlen tettesek ellopták, és aztán 2011-ben eltűnt az is, ami még megmaradt belőle. Mint ahogy eltűnt egy hajdani, természetesen felemás modernizációs esély is, és 1989 után újrakezdődött vagy inkább folytatódott a „multikulturális” verseny, amely egy pillanatig sem jelentett és nem jelent még ma sem minőséget, csak mennyiséget. Kinek hány helyet sikerül megjelölnie ebben a vegyes lakosságú városban, ez itt a kérdés, és nyilvánvaló, hogy mi magyarok, miután a kilencvenes években nekiláttunk ledolgozni a hátrányt, fokozatosan ismét lemaradunk. Nem a művészet, hanem a politika méri össze az erejét ebben is, nem az esztétikák, hanem az ideológiák méretkeznek meg. (Persze nem vagyok én naiv, tudom, hogy egy tér díszí-

tése sohasem csak esztétikai szempontok szerint történt, sem itt, sem másutt, és ahhoz sem kell feltétlenül egy kétnyelvű környezet, hogy egy társadalom önmagával keveredjék harcba, szobor-ügyben is. Egyértelműen bizonyítják ezt újabban a magyarországi szoborköltöztetések.) Pedig az elején volt esély egy teljes paradigmaváltásra vagy legalább arra, hogy az identitásharc ne kerüljön ellentétbe a művészet leglényegével: új kifejezésformák keresésével. Példaértékű lehetett volna, ahogyan az RMDSZ a kilencvenes évek első felében meghívásos pályázatot hirdetett a város legendás polgármesterének, Bernády Györgynek a szobrára, és a pályamunkákat egy nagyon imponáló összetételű zsűri bírálta el, többségükben szakmabeliek és néhány politikus (Balázs Imre, Burkhardt Árpád, Adrian Adam Chira, Gergely István, Gyarmathy János, Korondi Jenő, Kós András, Marosi Barna, Szepessy László). A megbízást végül is Bocskai Vince kapta, de a zsűri többször is átdolgoztatta vele a tervet, amíg egy valóban kiváló munka született, amelyet 1995-ben állítottak fel. Sajnos ezzel viszont elkezdődött a „birtokharc” is, rövid időre rá, 1996-ban megjelent a volt görög katolikus, ma görögkeleti templom előtt a két világháború közti román polgármester, *Emil Dandea* szobra, amely enyhén szólva a Bernády-szobor utánzata (Anton Rațiu alkotása). Készült még 2000-ben egy jó *Petőfi*-szobor, a pályamunkák közül közönségsvavazással választották ki Hunyadi László művét, amely viszont csak önmagában kitűnő, a térben eltölpül. Jól sikerült még – és végre modernebb, jótékonyan groteszk – Gyarmathy János 2008-as alkotása, az *Aranka György*-szobor valahol a színház mögött, de ez éppen úgy szinte észrevehetetlen, mint a hetvenes években Izsák Márton – ki más? – által alkotott *Bartók Béla*-mellszobor, amely ott van a főtér közelében, de úgy helyezték el, szándékosan vagy szándéktalanul, hogy tűzser is elsétál mellette az ember, amíg egyszer meglátja. „Szoborállapotainkat” talán az jellemzi, hogy az 1990 után felállított alkotások közül szerintem kiemelkedően a legjobb a művészi jóhírét 1989 előtt politikai „szolgálatkészségével” elprédáló Izsák Mártonnak a talán még a negyvenes években készült, de csak nemrég, 2003-ban megvalósított munkája, a *Holokauszt-émlékmű*. Ez a szobor azt mutatja, hogy lehetséges magas művészi szinten, megrázó erővel feleleveníteni a történelmet, elképzelhető együtt a mementó és a művészi érték. Vannak még jó szobrai Marosvásárhelyen Kiss Leventének, Pokorny Attilának, de mindez nem módosítja azt a lehangoló összképet, hogy az ideológia legyőzte és ma is nap mint nap legyőzi a művészetet. Erdély-szerte divat szobrot állítani, de erre a célra megfelel egy-egy helyi művész senki által nem zsúrizett, nem bíralt, nem javított rögtönzése vagy még rosszabb esetben egy Magyarországról testvérvárosi, testvérközségi ajándékként elhozott, ott egyébként kizsúrizett mű is. Hol vannak a régi szép idők, amikor Kós Andrásék addig dolgoztatták a mellesleg kiváló szobrászt, amíg a maximumot hozta ki magából? Nap mint nap eljárók a marosvásárhelyi vár mellett, nap mint nap bosszankodom, hogy jó helyen, jelentős személyiségnek, *Vályi Gyula* matematikusnak, aki a hajócsavar és szélkerék konstrukciójával is foglalkozott, egy propellert utánzó testet álmódott 2012-ben a művész, Miholcsa József. Elmondtam már többször mérgemben: vajon mi lett volna, hogyha ugyanezzel a koncepcióval egy őslénytanszakértőnek vagy egy ichtiológusnak, netán – hogy kissé frivol legyek – egy nőgyógyásznak állítunk szobrot. (Bár a szobrász talán nem is kapiskált rossz helyen, mert megérezte az egész életében betegeskedő matematikus testi fogyatékosága és a nehézkedést legyőző propeller közti ellentétet, de egy komoly szakmai zsűri kontrollja nélkül bizarr, értelmetlenül alakzat lett az ötletből.) Valahogy így állunk mi modernizálás dolgában. Tisztelet a kivételnek, ahogy mondani szokás. De ez sem a teljes igazság, mert az eredeti tehetség ma sem kivétel nálunk, viszont ismétlem, nincsen műkritika, nincsenek divatok sem, nincsenek valós irányok a monumentális szobrászatban, csak egy politikailag teljességgel indokolt, ám egyre színvonaltalanabb küzdelem zaj-

lik a tér birtoklásáért. Kié itt a tér – kérdezhetnénk sokadszor. Magyaroké? Románoké? Egy biztos, egyelőre semmiképpen sem a magyar vagy román művészeké. Holott amennyiben versengésre vagyunk ítélve, számarányokban győznünk valószínűleg reménytelen, de minőségben talán még nyerhetnénk: térről térre, szoborról szoborra, művészről művészre. Úgy például, hogy ki-ki belátja, Európának ebben a részében hatásosabb ideológia az esztétikai teljesítménynél, a művészeti modernitásnál tényleg nincsen. És ebbe az elképzelésbe nagyszerűen beleférne az elmúlt évekből az egyetlen modern szoborkísérlet is Marosvásárhelyről, *Bolyai János pszeudoszférája*, ha nem matematikus próbálta volna meg kivitelezni (Horváth Sándor alkotása 2002-ből) az egyébként kiváló elképzelést, hanem rábízták volna egy szobrászra. Nem, 1989 után egy negyed évszázaddal sem merem állítani, hogy tájainkon a művészeteknek tényleg sikerült felszabadulniuk. Bízom abban, hogy előbb-utóbb ez is bekövetkezik, ha legalább a pontos diagnózist hajlandók vagyunk elkészíteni. Más szóval: nem ártana végre őszintén megmondanunk egymásnak, hogy szerintünk mi a jó, és mi a rossz. Ki használja ma már mifelénk azt a kifejezést, hogy: *giccs*? Attól tartok, hogy szinte senki. És nem azért, mert kihalt a giccs körülöttünk, hanem mert túlságosan sok van belőle, olyan sok, hogy esélytelennek látszik küzdeni ellene. De talán mégis meg kellene próbálni...

